

JOSEP TERMES

La història com a nostàlgia

Text i fotografia: Josep M. Muñoz

Josep Termes i Ardèvol (Barcelona, 1936) continua vivint al mateix barri on va néixer, el Camp d'en Grassot, a l'antiga vila de Gràcia, on el seu pare regentava una taverna. Va arribar al món, el mateix mes any en què va esclatar la guerra civil, en un entorn obrer, a la memòria del qual s'ha volgut mantenir fidel. Va estudiar a la Universitat de Barcelona als anys cinquanta: primer a Farmàcia (1953-57) i, després del moviment estudiantil del 1956, a Lletres (1957-62), on es va especialitzar en història contemporània. És aleshores també que va ingressar el PSUC, partit que va abandonar el 1974 per les discrepàncies que mantenia dins el comitè d'intel·lectuals. Ha estat, d'aleshores ençà, un crític ferotge del dogmatisme marxista. A recer de l'obra de Casimir Martí, *Orígenes del anarquismo en Barcelona*, va començar a estudiar el moviment obrer, particularment l'anarquista, a la Catalunya i l'Espanya dels segles XIX-XX. Aquesta dedicació, iniciada a la tesina (1965) i continuada a la tesi (*Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional, 1864-1884*, 1972), acaba de culminar amb una voluminosa obra de síntesi que apareix publicada, aquest mateix mes, per L'Avenç: *Història del moviment anarquista a Espanya, 1870-1980* (amb edició en castellà a RBA). Expulsat de la Universitat de Barcelona, el 1958 com a estudiant i el 1966, arran de la Caputxinada, com a professor, hi va retornar després de formar part de l'equip inicial de la UAB. Des del 1991 va formar part de l'Institut Universitari Jaume Vicens Vives de la UPE, d'on es va jubilar el 2006. La seva obra s'ha caracteritzat per la voluntat de revisar algunes de les interpretacions que s'han fet sobre la història contemporània de Catalunya, i en particular sobre el caràcter burgès del catalanisme, a partir sobretot d'una ponència que va presentar el 1974 al Col·loqui d'Historiadors sobre *El nacionalisme català. Problemes d'interpretació*, llavor dels seus estudis sobre el catalanisme popular, al qual va retornar en llibres com *Les arrels populars del catalanisme* (1999) i altres. La seva biblioteca particular, amb més de 20.000 volums, llibres i fullets, a més d'una notable hemeroteca, ha passat a formar part del Museu d'Història de Catalunya. L'any 2006 li va ser atorgat el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes.

Em penso que els seus orígens familiars tenen a veure molt amb el que vostè ha estat i ha fet com a historiador. Hi tenen a veure completament: en el fons, jo he fet història per nostàlgia ambiental. Nostàlgia de l'ambient on vaig néixer: barri obrer, juliol del 36, gent extremament polititzada. Això vol dir que, per a mi, conversar de política i, per tant, d'història era com parlar ara del Barça. Allò era exactament per a mi, durant anys i anys, la vida quotidiana: el tema del catalanisme, la República, en Macià, en Companys, la CNT, la FAI... I diré una altra cosa: era també la crítica a tot això, perquè, contra el que pugui semblar, en aquell ambient –en el qual tothom si no havia tingut el carnet de la CNT, l'havia tingut de la FAI– hi havia moltíssima gent que era molt crítica amb la guerra, començant pel meu pare, que era un polititzat sense carnet. Tothom es preguntava: «Què vam fer? Però, què vam fer?» i aquell «què vam fer» és la violència. Per tant, des del primer moment, i ara no voldria dir una cursileria, per a mi història i vida han anat molt juntes.

En el fons, jo he fet història per nostàlgia ambiental. Nostàlgia de l'ambient on vaig néixer: un barri obrer, al juliol del 36, entre gent extremament polititzada. Per a mi, la conversa habitual era de política i, per tant, d'història 9

Vostè descriu l'ambient on va néixer com a molt pobre. El lloc on neixo era una taverna pobríssima, miserable. Abans de la guerra, el meu pare repartia vi i oli pels barris, amb un petit carro tirat per un mul. Acabada la guerra, va continuar com una taverna, però pobríssima, a un nivell, sent sincer, més pobre que la resta de treballadors del barri. Els treballadors ja eren pobres, però els meus pares eren encara més humils, més tronats i amb menys diners que els treballadors de barri.

Pobre i polititzat, també. El meu pare era molt polititzat, però era per la misèria tan brutal que havia viscut. Ell m'explicava que havia nascut a la Segarra, en una família sense terra, i que als 12 o 13 anys, als estius, ja anava a segar a jornal. Treballava tant, que jo que l'he conegut tota la vida fins que es va morir, el vaig veure sempre treballant a la taverna, 365 dies a l'any: és a dir, no hi havia ni vacances, ni dissabtes ni diumenges. Es llevava a punta de dia, a les cinc o quarts de sis del matí, per servir les barreges als obrers que anaven a la fàbrica, i treballava fins que jo el vaig poder ajudar ja als 18 anys, fins a les dotze o la una de la nit, cada dia. Només després de dinar se n'anava dues hores al terrat, s'esti-

rava damunt d'un sac, sota d'una mena de teuladeta, i feia la migdiada. En tota la vida jo potser l'he vist fent tres o quatre petites excursions amb la gent de la taverna: es recollien diners durant uns mesos i, quan n'havia recollit prou, se n'anaven amb autocar a prop de Barcelona, a llocs com Vallirana, i feien carn a la brasa.

Era tan treballador que no podia fer política; ara bé, era polititzat a mort: contínuament me'n parlava, de la política. Polititzat en quina línia? Catalanisme popular, és a dir, Macià, Companys. Sovint el sentia dir: «per què coi van haver de matar els germans Badia?». O sigui, un catalanisme radical i, evidentment, un obrerisme derivat del fet de creure que la gent obrera no podia viure d'aquella manera, que havia de millorar. En el fons, era com del sector sindical d'Esquerra Republicana –de l'ERC dels anys 1930. Però de fer política, no en va tenir ni temps ni ocasió. No tinc gairebé cap fotografia de casa, perquè érem tant pobres que no vam tenir màquina de fotografiar fins que jo, cap als anys 60 llargs, vaig començar a treballar a la universitat, i per tant d'abans no tinc pràcticament fotos, però en tinc una que guardo, on es veuen el pare i la mare fotografiats en un banc, en el viatge de noces a Saragossa: fixa't quin luxe, van anar de viatge de noces a Saragossa un parell de dies.

Tanmateix, vostè va poder estudiar. Sí, perquè el meu pare era un fanàtic que s'havia de treballar i d'estudiar. A més, dit sense cap modèstia, jo des de petit ja era molt lector; encara guardo algun llibre vell, de quarta mà, dels que em regalava algú del barri. Als sis o set anys ja llegia molt; tothom ho deia: «li agrada molt llegir, aquest noi ha d'estudiar». De fet, quan vaig entrar al col·legi, ja sabia llegir, escriure i les quatre regles, perquè havia tingut durant dos o tres anys una mestra particular.

Al costat de la taverna, hi vivia una pobra solterona, castellana de pedra picada, que havia guanyat les oposicions a mestra durant la República i que, en acabar la guerra, s'havia quedat sense feina. Un dia, parlant amb els de casa, van quedar que ella cada dia em vindria a fer classes, i a canvi dinaria amb la família. Per tant, jo als cinc o sis anys m'estic veient en una habitació tancada amb caixes de xampany, perquè amb les caixes podies fer una habitació per poder-me aïllar, i ella amb un mapa i un punter i anar-me assenyalant «Burgos, Logroño, Soria, Segovia». Pot sonar a vanitós, però ella va dir ben bé mil vegades: «Este niño es muy raro porque nunca me contesta en castellano». Ella em feia les classes en castellà i, no sé per què, no sé ben bé per quina mania de tradicionalisme, de fanatisme o de valor del propi, jo sempre li responia en català. Tampoc no ho deia amargada, però era molt castellana i n'estava com admirada.

A quina escola va anar? Vaig anar al col·legi dels capellans del barri, el Cor de Maria. El meu pare va voler pagar la mensualitat quan, de fet, ens la podíem haver estalviat, el meu germà i jo, perquè al meu pare, el 19 o 20 de juliol del 1936, se li va presentar a la taverna un cosí seu amb el qual tenia poc tracte, que era un sacerdot clare-

tià i li va dir si el volia amagar. I el meu pare el va amagar durant tres o quatre mesos. Ell s'estava tot el dia tancat dins una habitació petita, a dins la taverna, amb una porta corredora. A la nit sortia a passejar per la taverna, i em passejava a mi quan plorava. És una història que he contat al llibre *Misèria contra pobresa. Els fets de la Fatarella de gener de 1937*, per dir com és de complicat el món: el meu pare, salvant un capellà. En acabar la guerra, no va voler valorar-ho al més mínim com un mèrit de res: al col·legi li van dir que jo i el meu germà petit no pagaríem en agraïment, però ell va voler pagar: no sols això, sinó que va utilitzar el fet d'haver salvat el capellà per salvar un germà seu que havia estat de les Patrulles de Control. Aquest germà del pare sí que era amic del capellà, però quan aquest hi va anar perquè l'amagués, se'l va treure de damunt, i va ser aleshores que el claretà va anar a trobar l'altre cosí, amb qui per edat no hi tenia tanta relació, i el meu pare li va dir que sí, que l'amagaria. Acabada la guerra, tothom m'ho va dir des de petit, el de la Patrulla de Control era home mort. Però es va salvar perquè van dir que havia salvat el capellà aquest. Jo durant una època no hi donava valor, fins que molt més endavant vaig dir: realment, el pare Cortadellas era un sant baró, perquè se'n va a casa d'un cosí, perquè l'amagui, i l'engega, i el salva un altre, i acabada la guerra, en lloc de dir «ja t'espavilaràs», va anar a la policia a declarar que aquell l'havia salvat. Aquesta gent del camp a vegades fan unes coses raríssimes per la família!

En el seu cas, la cosa rara que fa la família per vostè era permetre-li que estudiés en lloc de col·locarlo, per exemple, com a aprenent. A escola jo estudiava molt, el batxillerat el vaig fer bé. El meu pare sempre havia tingut la idea que ell havia sigut un pobre que no havia pogut anar a estudi. Ell era de la Tallada, un petit poble del municipi de Sant Guim de Freixenet, i quan era petit, durant un temps, va anar a Montmaneu, un altre poble que era a quatre o cinc quilòmetres, on hi havia una escola, i allà va aprendre a llegir i escriure. Però mai més havia pogut estudiar, ni tenir llibres; la meua mare tampoc, però així com ella passava més, el meu pare ho tenia com una mena potser no de trauma, però sí que pensava que els seus fills estudiarien.

Jo he nascut a cinquanta metres d'on visc, i al meu barri, que és el Camp d'en Grassot, un barri obrer, no estudiava ni Déu. Alguns anaven, un parell d'anys, a les acadèmies de pis, i als dotze anys ja treballaven. En canvi, jo era d'anar a escola, i tothom sabia que jo estudiaria. Més ben dit, sí: tinc dos veïns que els vull recordar. Un és el Carlos Pujol, que és un crític literari molt bo, de cultura castellana, molt llegit i erudit, que vivia molt a prop de casa, amb una mare que havia perdut el marit, no se sabia com, durant la guerra. De petits no ens coneixíem, però quan vaig començar la universitat venia a la taverna gairebé cada dia a fer tertúlia, el Carlos Pujol. I li tinc una gran estima. L'altre era el Josep Faulí, el periodista, que també vivia a menys de cent metres de casa, que venia amb mi al Cor de Maria i que era l'únic del barri,

amb nosaltres dos, que va estudiar. Me'n recordo del seu pare, que era forner, del carrer Rosselló, i que venia a la taverna tots els caps de setmana amb el caliquenyo a jugar a cartes; era del grup que jugava més, d'aquells que els he vist estar 48 hores asseguts a taula jugant a cartes, només aixecant-se per anar al lavabo, i que de tant en tant es feien servir unes mongetes amb botifarra. També era molt polititzat, el Faulí pare. Era més de la CNT. I em feia molta gràcia, perquè quan jo ja havia entrat al PSUC, i ell no ho sabia evidentment, perquè en això sempre vaig ser molt prudent al barri, ell els deia, com a la guerra, els del pa amb psuc.

Tot i la pobresa que vostè explica, i per les raons que ens ha dit, la seva família li va poder pagar la universitat, en una època en que no estudiava pas tothom. I comença a estudiar Farmàcia. Als disset anys, quan vaig acabar l'escola, en una família pobrís-

El meu pare era tan treballador que no podia fer política; ara bé, era polititzat a mort: contínuament me'n parlava, de la política. En quina línia? Catalanisme popular, és a dir, Macià i Companys, un catalanisme radical i obrerista 9

sima en un barri pobre, tothom em deia: «Què dius, que faràs història? Si amb això no menjaràs! Podries fer farmàcia, que amb una farmàcia sí que pots viure.» Fins quinze dies abans de matricular-me, pensava que faria història, però em vaig apuntar a farmàcia. I vaig estar quatre anys fent farmàcia.

L'atzar històric a mi m'ha marcat molt. Vaig fer el primer curs de farmàcia, que era comú amb medicina i que era molt difícil; tot i venir d'una família que no havia tingut ni un llibre, el vaig passar. Vaig passar el segon any en dos cursos, perquè era difícilíssim; una volta passat el segon ja eres farmacèutic. Després va arribar el tercer, que el vaig anar fent, però aleshores es va produir els fets de l'any 1956; es produeix a la Universitat de Madrid el moviment dels estudiants i dels joves intel·lectuals lligats al ministre d'Educació, Ruiz Jiménez que, si no ho apadrina, deixa fer, i comença a haver-hi protestes. Automàticament es produeixen també a Barcelona i jo em trobo que si reunió, que si discussió, que si una altra reunió, que si obriran el paranímf... A partir d'aquell moment, jo ja no vaig anar a classe, vaig estar durant mesos i mesos, als 20 anys que tenia, d'activista polític, sense saber com es feia ni com era. Anàvem a sindicats, a gent de la Falange dissident, no sé on ens ficàvem, i allà vaig conèixer gent que també es movia en aquell ambient, com per exemple el mateix Permanyer, que feia Dret; és a dir, un petit conjunt de gent que anàvem a tot arreu.

És aleshores quan deixa els estudis de farmàcia i comença els de lletres. Jo vaig dir ¿què faig a Farmàcia, si tots els que conec, activistes, protestataris, que es reuneixen cada dia, estan a Lletres? I com que m'agradava la història, em vaig passar a Lletres. Allà hi havia el primer nucli del PSUC: abans hi havia hagut alguna militància a Dret amb el Vallverdú i el Solé Tura, però el primer nucli, un grupet que ja reunia deu o dotze persones, del PSUC que hi va haver a la universitat va ser a Lletres. Hi havia el Marcel Plans, que després es va haver d'exiliar a Romania, perquè cap a l'any 60 hi va haver una ràtzia i va haver de desaparèixer de casa –per cert, que va venir a dormir a la taverna dels meus pares amb mi– i se'n va anar cap a Romania; allà, al cap d'un temps, el va seguir la nòvia, l'Ester Berenguer, que era l'amiga de l'Anna Sallés, es van casar i hi van tenir fills, i s'hi van estar molts anys. Ell treballava a la Pirenaica, tot i que a Romania havia de portar un passaport clandestí! Quan, arran de la mort de Franco, van tornar després de 15 anys d'exili, el Marcel em va dir dues frases que encara recordo ara: quan li vaig demanar com anaven les coses per Romania, em va dir: «Bé, potser algun dia els obrers hi faran la revolució»; i la segona és: «I tu què fas?» «Doncs faig classes a la universitat» «Ah, molt bé. Allà, ni tu ni els teus fills entraríeu a la universitat, perquè et considerarien un dissident». Va ser grossísim...

Qui més hi havia en aquest nucli universitari inicial del PSUC? El Quim Vilar, que també se'n va anar a l'exili, però que va quedar tan desesperat de l'Alemanya Oriental que, quan va tornar, no en va voler saber res més; el Feliu Formosa, i el Joaquim Marco, que es va espantar molt, quan el van detenir, i va plegar. Era tot aquest grup, de gent de classe humil i de línia obrerista. I després hi havia el grup de les dones, amb la Juliana Joaniquet i la Maria Rosa Borràs, que eren més castellanoparlants, de classe relativament més alta i molt més espanyolistes i doctrinàries, en la línia del Manuel Sacristán. Aquest grup som els que ens movem en aquells anys de final dels 50: vam fer la jornada de Reconciliació Nacional [al maig de 1958] que havia estat convocada pel PCE. Recordo que vam anar a casa del Marcel Plans, cinc o sis d'aquest grup, i amb un ciclostil (que llavors encara no se'n deia vietnamita), després de picar els clixés a màquina, vam fer sense exagerar milers d'octavetes, d'aquelles petites; les vam redactar, les vam imprimir, les vam retallar i les vam tirar durant tota la jornada de Reconciliació Nacional.

Passada la jornada, ens van convocar a una reunió clandestina en una casa que hi havia cap a la Floresta. Hi vam anar arribant, per separat, i llavors va arribar l'autoritat –que me l'estimo molt i em sap greu perquè és mort, però les coses com són–, que era el Jordi Solé Tura. Ell va estar dues hores explicant-nos l'èxit fantàstic que havia tingut la jornada. Davant la nostra sorpresa, va fer el paper oficialista, que nosaltres, per avorriment, vam acabar finalment acceptant, sense creure'l: «D'accord, ha anat bé, però ha estat un desastre total».

La seva militància li va comportar ser detingut i expulsat de la universitat. Sí, un dia que jo tirava papers, em van detenir; van venir a casa cinc o sis agents de la policia social, a les onze de la nit. Però ho vaig fer tan bé, que després d'una nit d'interrogatoris i bufetades, em van deixar anar perquè no m'havien aconseguit treure res. Són les coses aquestes de barri: tenia, fabricada, una història falsa, memoritzada; cada dia, a cada hora, sabia què havia fet, i no m'equivocava: el que els deia, tot era fals; segons si els maltractaments anaven malament, tenia l'ordre en què cantaria, explicant sempre uns personatges falsos: quan em preguntaven qui m'havia passat les octavetes, dibuixava un personatge inventat; com que no hi havia manera de relacionar-nos, em podien estar pegant tot el dia que mai no hi hauria un error en la descripció: «parlava en català amb accent andalús, morè, pigat de cara...»: era el fuster del barri, que pobret no en sabia res... Em vaig salvar.

Després de la jornada de Reconciliació Nacional, vam fer l'any següent, el 1959, la Vaga General Política. Les primeres octavetes polítiques que s'han tirat al Camp Nou del Barça les vaig tirar jo, amb l'ajuda de l'Anna Sallés 9

Després de la jornada de Reconciliació Nacional, vam fer l'any següent, el 1959, la Vaga General Política. En aquella ocasió, vaig convèncer l'Anna Sallés perquè m'ajudés amb les octavetes: vam anar a casa seva –els seus pares eren del PSUC–, vam omplir uns macutos d'octavetes i vam anar al camp del Barça, que acabaven d'estrenar el Camp Nou, i vam tirar les octavetes. Les primeres octavetes polítiques que s'han tirat al camp del Barça les vaig tirar jo amb l'ajuda –ella estava molt espantadeta, tenia 17 anys– de l'Anna Sallés. O sigui que vam fer molt, fins que em va tocar anar a fer el servei militar. Com que jo estava perseguit, i expulsat de la universitat durant tres anys, no em vaig atrevir a fer milícies, perquè pensava que si veien a l'expedient que m'havien expulsat, ja havia begut oli, i per tant vaig anar demanant pròrrogues fins que em va tocar anar a fer de soldat, l'any 1962, a la Seu d'Urgell.

El campament li va estalviar, en tot cas, una nova detenció. Un dels disgustos que tinc d'allà és que no vaig poder conservar el telegrama que vaig rebre, estant al campament, quan van haver-hi les detencions arran de la vaga d'Astúries, l'any 1962; d'aquí, van detenir bastant gent, entre elles l'Anna Sallés, l'Helena Valentí, etc. El comandant em va dir: «Termes Ardèvol, ¡paso al frente! ¡Hemos recibido un telegrama!» Sort que estàvem al cas del que succeïa, i és que els que fèiem llavors la mili

comentàvem cada dia el que estava passant a Barcelona; de fet, vaig sentir comentaris fortíssims de gent dient: «Si ens fan baixar, agafem les armes i disparem contra els oficials». A la cua, esperant l'esmorzar, jo he sentit aquesta conversa. I un andalús, dia sí dia no, deia: «Lo tengo estudiadísimo. Nos vamos con los cetmes al campamento tal y nos cargamos a todos los oficiales». Això en aquell moment potser no vol dir gaire, però uns quants parlaven així. Jo, a aquest, li vaig dir: «No parlis així, que et pot sentir algú altre i pots tenir un disgust fort». Així doncs, el comandant em crida, obre el telegrama i diu: «Anna, Helena, Irene entraron en el convento. Muchos acompañantes. Firmado: Ramon». Ara sí que havia begut oli! Quin telegrama més bèstia! Me l'havia enviat el Ramon Garrabou, que era un insensat. Però el comandant es va quedar tan tranquil, i es va guardar el telegrama a la butxaca. Jo vaig dubtar durant una dècima de segon de dir: «vés i demana-li», però vaig pensar que si ho feia, podia posar-lo sobre avís, i que era millor que se n'oblidés, i ho vaig deixar córrer. Tot i que em faria una il·lusió terrible tenir aquell telegrama!

Tornem a la universitat, a Lletres. Des del punt de vista acadèmic, quin era l'ambient de la facultat en aquells anys, on hi ha figures com la de Vicens Vives? Un ambient, primer, molt amable. Érem poca gent: pràcticament, hi havia el mateix nombre d'estudiants que als anys 1930. Un ambient molt relaxat, doncs. Un professorat absolutament amable, que feia tertúlia amb

els alumnes al pati i al bar. Jo, que feia història, he fet tertúlia, tertúlia continuada, amb l'Antoni Vilanova, amb el Gomà, amb el Martí de Riquer, i amb més que me n'oblido. El Martí de Riquer m'agafava i, durant mitja hora, m'explicava les últimes recerques sobre la novel·la picaresca... Un ambient fabulós.

Per cert, que a mi em deien «el Sòviet», perquè anava sempre amb un jersei de barri, amb una ratlla, sense corbata, però m'ho deien amablement... El que rebíem potser no era un ensenyament molt alt, i hi havia professors molt fluixets, com el Palomeque, que era una broma, però n'hi havia d'altres que estaven bé. En Vicens no es tractava gaire amb nosaltres, perquè érem massa joves i ell feia classe a quart i cinquè, tot i que jo vaig anar als seus seminaris, a primer i segon de carrera, i el tractava; tenia dos ajudants joves, que eren el Giral i el Nadal. Érem pocs alumnes i aprenies coses. Era, això sí, un ambient poc internacional. Així com ara tenim una inflació d'estudiosos foranis, en aquella època no es parlava d'historiadors estrangers, o només dels vells hispanistes com Marcel Bataillon o Jean Sarrailh: de Pierre Vilar no en parlava encara ningú. Per tant, hi havia uns quants francesos, molt ponderats, i s'estaven introduint els *Annales* i la història econòmica: de fet, parlaven més d'història econòmica que no d'*Annales*. Però això era més aviat l'excepció; la resta de professors tenia cadascú el seu manual, i d'historiadors estrangers no se'n parlava gaire: va ser molt després, que va venir l'afany dels historiadors estrangers.

Són els anys també en què historiogràficament, però amb una intenció política evident, es comença a discutir el caràcter, burgès o no, del catalanisme. El Pierre Vilar va venir possiblement per la via del PSUC: quan jo feia la mili, em van parlar d'un historiador francès que fa coses sobre el problema nacional català. Entre els meus papers que han anat a parar al Museu d'Història de Catalunya hi ha el famós fullet del PSUC *El problema nacional català* que ens van enviar, mecanografiat, perquè el discutíssim en Fontana i jo. Puc dir-te i assegurar-te que allò era un *xurro* notabilíssim. L'havia redactat a París el Pere Ardiaca, amb l'ajut del Francesc Vicens i el Solé Tura, amb una bibliografia absolutament peregrina: l'*Industrials i polítics* d'en Vicens, la *Historia del nacionalismo catalán* de Maximiano García Venero –un falangista, amic de l'Hedilla, que havia aprofitat la seva situació per publicar als anys quaranta una sèrie de llibres sobre història del catalanisme, del sindicalisme i del nacionalisme basc– i dos o tres llibres més d'aquest tipus. I estava tan innocentment redactat que, en les notes a peu de pàgina, hi sortien contínuament. El primer que els vam dir és que traguessin les citacions aquestes.

Vostè s'inclina, però, en començar la seva recerca, per l'estudi del moviment obrer, i el 1965 ja publica la seva tesina, dedicada a la Primera Internacional a Espanya. És el primer llibre publicat durant la dictadura franquista on es parla del moviment obrer, no com d'una colla d'assassins, sinó com a cosa positiva. Després hi vaig continuar treballant, ho vaig ampliar molt i en va sortir la tesi.

Quins materials tenia a mà per fer aquesta història? Hi va haver una cosa importantíssima: per als qui ens va interessar el que, per simplificar, en podríem dir la història social, té tanta importància *Industrials i polítics* d'en Vicens com el llibre de Casimir Martí, *Orígenes del anarquismo en Barcelona* (1959). Aquell llibre, per a una dotzena de persones, l'Antoni Jutglar, el Miquel Izard, l'Albert Balcells, jo mateix, va ser com si se'ns hagués aparegut Déu. I, en el fons, el que faig és continuar allò: ell parla dels orígens, i jo ho continuo.

De moviment obrer no hi havia res més; anant a la biblioteca trobaves algun llibret, com el del Manuel Reventós, *Assaig sobre alguns episodis històrics dels moviments socials a Barcelona en el segle XIX* (1925), però no hi havia pràcticament res més. El meu llibre va ser creat de bell nou, amb una idea molt clara d'una història feta en funció de la vida mateixa. Jo era com aquells aristòcrates que fan la història de la seva família, i que disfruten recollint papers: era exactament el mateix que jo estava fent! Això no m'ho invento ara, ja ho deia aleshores, exactament el mateix: jo anava fent la història dels teus, dels teus que no existeixen, els estàs donant veu, els estàs portant aquí perquè es vegi el que són.

I com eren aquests obrers anarquistes als quals vostè donava veu? Jo crec que el marxisme ha estat

molt doctrinari i escolàstic, però amb militants extraordinaris. El problema del comunisme és que va ser un sistema terrorífic, per a mi tan dolent com el nazisme, però en canvi va tenir milers de militants honradíssims, disciplinadíssims i sacrificadíssims, però molt dins d'una ortodòxia interpretativa. Els anarquistes eren una altra història: eren els bojós, eren els que sortien per allà on menys t'ho esperaves. N'hi havia un que creia en la bondat humana i en l'emancipació a través de la cultura, i l'altre en canvi era un terrorista sonat: en aquest llibre que acabo de fer, ja es veu que el terrorisme està ple de gent sense ofici ni benefici, hi ha gent que es trastoca. Jo en el primer moment vaig intentar, a la tesina, treure-li foc al que ja s'olorava de nihilisme, és a dir de violència: em semblava que eren petites espurnes. Però l'any 70, per entendre'ns, ja vaig veure que no, que estava dins el cos mateix del sistema de l'anarquisme l'existència d'uns activistes per als quals la llevadora de la societat nova era la violència.

Vostè diu que ha fet aquest llibre de la història del moviment anarquista amb simpatia, però no és condescendent... No, gens! És com la meva família, i els tracto bé, però no amago res: al revés, a vegades deta-

llo amb ganes els disbarats que fan. Aquest llibre, filosòficament o políticament, no agradarà a tothom. Però, saps què em passa? Des que era molt petit, la gent deia: «A aquest nen li agrada molt discutir!» A mi, de petit, al barri, ja em deien que era «un esperit de contradicció». M'ho han dit moltíssimes vegades, i és bastant veritat: quan trobo el blanc, busco el negre, i quan trobo el negre, li busco la volta pel blau, i aleshores m'acaba sortint això, l'esperit de contradicció.

Dins aquest seu esperit de contradicció, hi ha un text que em sembla important en la seva trajectòria, que és una ponència del 1974 sobre els problemes d'interpretació del catalanisme. Bé, en el fons, dit sincerament, jo era un pragmàtic, un historiador per a qui la història es fa per la lectura; sempre he dit frases del tipus: el qui s'ha llegit 800 llibres sobre la República, en sap molt més que no el qui se n'ha llegit 20. Sobre això, no hi ha discussió possible. Per tant, a partir d'aquest pragmatisme i de llegir molt, m'anava trobant amb aquest marxisme del Solé-Tura. I va ser la reacció contra aquest reduccionisme que al final em va portar a tirar com una bomba petita. Eren, però, coses que portava pensant des del dia que vaig entrar a la universitat i al

PSUC; ho portava pensat, això. Al PSUC a vegades hi havia gent que et deia unes coses terribles. N'hi ha un que em va dir: «Escolta, Pep, si la classe obrera és castellanoparlant, la cultura catalana ha de ser castellanoparlant». I jo pensava, aquest tio m'aniquila com a poble amb una frivolitat! En funció d'un esquema, jo, els meus pares, els meus avis i tota la gent de la Fatarella, no existim! Per mi aquesta és més greu que la del Solé-Tura, tan és així que no et dic ni qui és que m'ho va dir.

Aleshores va ser, pensant-hi, i fet d'una manera una mica espontània, potser poc treballada, però tirant de veta ràpida amb un tema al darrere, que no és que el catalanisme sigui proletari, no és ben bé això, però en tot ho és molt més que no de classe burgesa. El catalanisme és variadíssim: s'hi produeix una síntesi de moltes coses, i com més a baix vas, on hi ha més gent i més coses, coses que jo me les trobava al carrer contínuament, cada dia... i era una mica això, no?

Veig que continua molt present l'element autobiogràfic de classe. Quan érem petits, i sortíem de col·legi al Cor de Maria, i fèiem una volta abans de tornar a casa, quan senties parlar el català *pijo*, a aquells que deien «el meu papà», els pegàvem. T'ho juro, els pegàvem. Anàvem a darrere, els dèiem «burro» i els fotíem dues o tres puntades de peu. Bastant sovint. Érem uns monomànacs de barri baix, i tot el que feia olor de barri alt, per a nosaltres era odiós i era traïdor. Si als meus amics del carrer, els hagués dit que el catalanisme era una qüestió de classe alta, els fills dels immigrants s'haurien fet un tip de riure mortal! Perquè aquesta era una altra cosa: jo vaig viure entre els fills de la bona immigració dels anys 20, que tots eren d'un català de pedra picada, tots sense excepció! De tal manera que les últimes vegades que he sentit dir, a Barcelona, cap a l'any 60, la paraula xarnego com un insult, resulta que era un xarnego el que la deia! És l'última vegada que l'he sentit.

Aquest text seu del 74 coincideix, i potser no és casualitat, amb el seu abandó de la militància del PSUC. No, és pur atzar. Jo vaig plegar del PSUC, dit sincerament, en primer lloc perquè està massa ple de dogmàtics; i en segon lloc, perquè a partir del maig del 68 s'ha produït una cosa que per a mi no va ser bona, que és l'esquerranització de la societat. Jo vaig estar a París els dies del maig del 68, i em vaig fer uns tips de riure: reia com un foll! Però què és això? Jo hi vaig veure els estudiants fent barricades amb guants de goma! Jo que sóc de barri, els deia que el dia que hàgim de fer barricades amb guants de goma, no farem la revolució! I en tornar a Barcelona, em barallava amb tots els progressos que treballaven amb mi a l'editorial Planeta... El gauchisme que va entrar a la universitat va ser molt fort, i en part és comprensible, perquè l'ortodòxia ja no anava, però jo, tot i que no era gens ortodox, vaig ser molt anti-esquerranisme: jo em classifico com un dels més antiesquerranistes que hi havia a la Catalunya de l'època. La qual cosa vol dir que vaig ser també un anti-*gauche divine* a

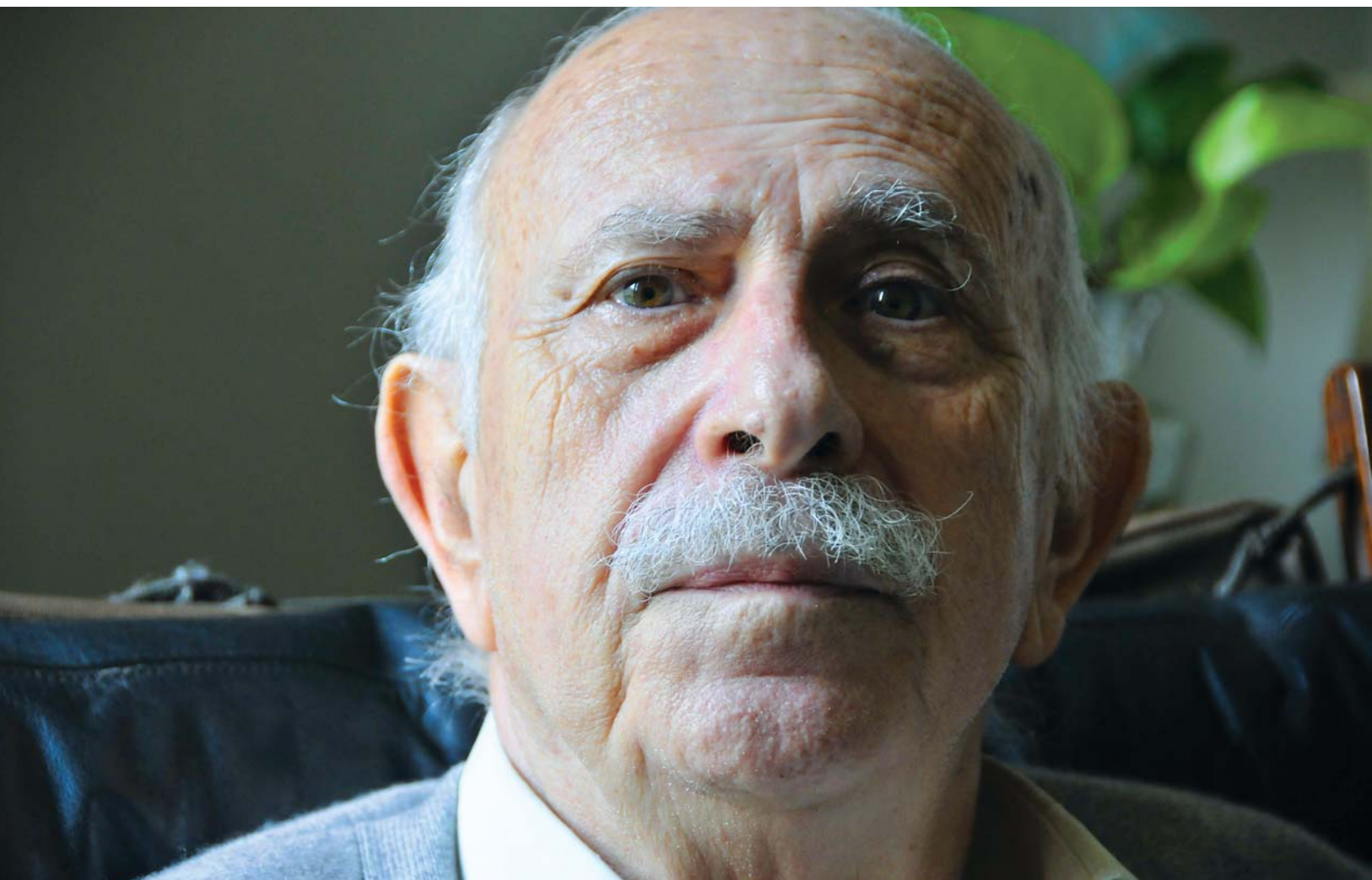
mort: algun dia, quan sortia al vespre i agafava una trompa, me n'anava al Bocaccio a veure si me'n trobava algun i li fotia un joc d'hòsties; ho vaig fer diverses vegades, de debò, però sempre que ho vaig fer vaig tenir la mala sort que arribava allà massa d'hora, i no em trobava cap Ricardito Bofill...

Però en la meua sortida del PSUC va ser determinant el fet que hi dominava el Sacristán. El Manuel Sacristán, que era una figura brillantíssima i probablement una persona honestíssima i sacrificadíssima, era un fanàtic. Ell defensava la línia catalana per obligació, perquè el convencíem, però tot això del catalanisme, i de la cultura catalana, hi anava per convenciment, com els catòlics que se sacrifiquen encara que no els agradi. Va estar en contra de la Taula Rodona de la qual va sortir l'Assemblea de Catalunya, i va ser el Guti, ho sé perquè jo era al comitè d'intel·lectuals, que el va convèncer. I això la primera vegada que vaig veure el Sacristán ja ho vaig notar, i em feia patir molt. La primera vegada, encara als anys 50, que vaig anar amb el grup del PSUC a casa seva, on cada diumenge feien una reunió, ja vaig tenir la impressió que allò era una colla de beats.

Quin va ser, però, el detonant del seu abandó? Jo anava a una reunió i a una altra, i allò anava pujant de to, i al final va ser l'Andreu Nin, el que em va expulsar. Perquè jo treia temes, i l'any 1974 jo ja era revisionista sobre la guerra civil, i els vaig dir que hauríem de reco-

nèixer el desastre que vam cometre amb l'assassinat de l'Andreu Nin! Jo, que sóc molt pragmàtic, els vaig dir: si ho diem nosaltres, quedarà molt bé, perquè així els del PSUC carregàvem els neulers a la KGB soviètica. I ells que no, que no. Jo argumentava que el Solé Barberà, a qui ens estimàvem tant, ja ho havia dit en una conferència, que l'assassinat del Nin va ser un desastre! Però ells no volien sentir-ne parlar. Aleshores, jo li vaig dir a la dona del Sacristán, la Giulia Adinolfi: «Giulia, ¿y por qué no?» Ella em va respondre: «Porque no hay una resolución del Comité Central reconociéndolo». Jo, que feia història, per explicar la batalla de l'Ebre, ¿havia d'esperar una resolució del Comitè Central? «Oye, Giulia, perdona, pero entonces yo no puedo hacer historia contemporánea, tendré que hacer de prehistoriador». I em va dir: «Pues eso mismo». De manera que a la reunió següent vaig plegar, me'n vaig anar arrossegant el Fontana, que a l'hora de la veritat es va espantar i no volia seguir-me. El Fontana pensava com jo, i el Sacristán ens va dir que sí, que pleguéssim. Però quan ja érem a la porta, en Fontana va estar cinc minuts parlant amb el Sacristán, donant-hi voltes, amb gran irritació meua, que sóc de barri i de batalla campal. I li vaig dir al Sacristán: «Dile a Fontana lo que piensas». I ell li va dir: «Sí, Fontana, tú también te puedes ir». Textual. I vam sortir.

Va ser, és clar, una suma de moltes coses, però aquesta potser va ser la més grossa de totes. Torno a dir-te: el problema és que el Sacristán era un fanàtic. Era un màr-

tir... Una persona excel·lent, però és clar, com a fanàtic, era terrorífic. I la dona, amb aquell «Pues eso mismo», em va clavar una punyalada.

Acaba d'esmentar que vostè era un revisionista respecte de la guerra civil. Hi ha una altra intervenció pública seva, prou polèmica, que té lloc en una commemoració del cinquantè aniversari de l'esclat de la Guerra Civil, a la Universitat de Barcelona, l'octubre de 1986. Vostè hi diu coses com «Negres, vermells, barrats o desbarrats, d'aquella desfeta tots duem merda a l'espardenyia. Tots tenim de què avergonyir-nos». Saps de qui és la frase? No és meva, la vaig copiar! Quan la vaig llegir, em vaig entusiasmar i la vaig copiar, perquè a mi m'agrada copiar el que és bo: i aquesta frase és extraordinària. I saps de qui és? De mossèn Ballarín. «Tots portem merda a l'espardenyia». La vaig trobar en un paper perdut, i vaig dir: «Ja és meva. L'has creada tu però me l'apropio jo». I donaria no sé què perquè me l'hagués inventat jo, però va ser ell i no puc més que reconèixer-ho.

I afegia: «Tots som culpables. Només són innocents els morts». Sobretot, volia qüestionar això del bo i dolent. Però, és clar, què em van dir a la sortida? Jo sortia acompanyat del pare del Jordi Casassas, que en pau descansi, i pel Jordi Carbonell. I aquest, que és molt bon xicot, em diu: «Escolta, Pep, i ara qui són els bons i qui els dolents?» I jo vaig pensar: ara li he d'explicar que això de bons i

Va ser l'Andreu Nin, el que em va expulsar del PSUC. Jo vaig plantejar la necessitat de reconèixer que el seu assassinat havia estat un desastre, i em vaig trobar amb l'oposició del Sacristán i la seva dona »

dolents no va, que hi ha gent sensata i gent insensata... Per tant, jo sóc dels rojos, però hi ha de tot, i hi ha coses que no es van fer bé. Si m'ho deien els obrers del meu barri: «Vam ser nosaltres que vam perdre la guerra!»

Ara, bons i dolents? Si són tan primaris que els cal anar amb el catecisme a la boca... El dia que escrigui les meves memòries, es diran *Xava de barri. Records d'un franc-tirador de la història i de la política*, un títol que tinc dissenyat de fa quaranta anys. I llavors, què vols que li digui? Aquell tio de la FAI era un sant baró, i aquell altre d'Unió Democràtica un poca-vergonya, i el Franco era un fill de puta. Caram, per això jo vaig estar en contra de la dictadura! Sóc l'únic a qui han expulsat dos cops de la universitat, jo: la primera com a estudiant i la segona com a professor, arran de la Caputxinada! Hi ha gent a qui van expulsar d'estudiant, i gent a qui van expulsar

de professor, però jo tinc les dues. Per alguna raó deu ser! Perquè sé qui són els bons i els dolents, però no d'aquella manera.

En aquests darrers anys hem viscut l'esclat del que se n'ha dit la memòria històrica, davant de la qual vostè ha estat més aviat crític. Sí, per por de la gent. Per por que hi ha massa gent que vol fer massa ortodòxia amb la realitat històrica. La realitat històrica és dir que efectivament, ERC és un partit mil vegades millor que la CEDA, però dit això, és veritat que el Companys es va equivocar, i que aquell altre era un terrorista... Tinc por que massa gent utilitzarà l'esquema de la memòria històrica per fer com aquells vells catòlics, de l'època pitjor, que es pensaven tenir la veritat i que els bons eren els seus, i això m'ha fet por.

És a dir, jo ja sé que s'ha de fer una cosa sobre la memòria històrica, del que ha sigut el passat i del que ha sigut també la lluita per la democràcia. Però si jo hagués pogut triar les persones –i ja sé que és impossible!– potser m'hi hagués posat. Però si m'hi he de trobar els que em deien que havia de fer de prehistoriador, doncs no puc estar-hi. El que passa és que s'han fet coses ben fetes, i coses mal fetes, però ja ho saps que és tot tan complicat! Si vols el cas és anecdòtic, però m'espanta que el nom de l'assassí dels germans Badia, el Justo Bueno, surti en un monument que commemora els «immolats per les llibertats de Catalunya»! És un accident, sí, però és un accident que demostra que la manera d'agafar les corbes és perillosa.

Hi ha un dels seus llibres més recents, que potser és un dels que vostè sent més com a seu, ateses les seves implicacions familiars, que és el que va escriure sobre els fets de la Fatarella de gener de 1937, com un exemple del fracàs de la col·lectivització agrària... Sí, és veritat, perquè tornem a la història i la vida. Des que sóc petit, aquest és un tema que me l'expliquen. Després del 39, els meus pares, que viuen en una taverna miserable, amb el nen petit per terra, arrossegant-se amb parracs, volen enviar-me al poble de la meva mare, a l'estiu. I el meu padrí, el pare de la meva mare, diu: «No, no vingueu, perquè a la Fatarella hi ha massa bombes de la batalla de l'Ebre, que poden explotar», i per això no vaig anar a la Fatarella l'estiu del 39, però sí l'estiu del 40, i a partir d'aleshores hi vaig anar cada any, durant vint anys. Tot l'estiu, durant mesos. I allà jo parlava amb tothom: del que fos, de la collita de l'ametlla o de l'avellana, de la festa major... però de tant en tant, de cop i volta, també sortia a la conversa la batalla de l'Ebre: Pàndols, Cavalls, i el temps de la guerra.

Per tant, cada estiu jo m'empassava unes quantes vegades el relat dels fets de la Fatarella. On, a més, estaven directament embolicats els meus oncles, perquè ells havien estat de cara a la paret, esperant que els afusellessin. Aleshores devien tenir uns 18 o 19 anys l'un, i 21 o 22 l'altre. Els van posar de cara a la paret, i s'estaven esperant que els liquidessin, fins que arribava un i deia: «No,

aquest i aquest altre, no». I els treia. Mai no van dir-me qui havia estat que els havia salvat, mira si són reservats! Però jo ho vaig deduir: era un cosí seu, *faiero*. Passats els anys, vaig pensar que aquesta gent, d'aquesta experiència, n'havia d'haver sortit sonada, perquè a mi em fan això i a partir d'aleshores caço papallones... Però ells t'ho explicaven com explicaven que havien anat a Ascó a moldre gra... Exactament igual: amb una indiferència, o una solidesa!

I va arribar un moment que vaig decidir posar-m'hi (jo ja feia trenta anys que tenia esquemes fets), recollint testimonis orals i documents judicials, i vaig estar molt content de trobar-me els documents que fa la mateixa República, que és excepcional: la República jutjant fets que passen durant la guerra, amb les declaracions de la gent, que no saben molts d'ells ni llegir ni escriure, i van explicant el que els han robat: «lo ruc, dos sacs de metles, un rellogte de butxaca que em va costar 25 duros...»

I aleshores, en veure que els represaliats per la FAI, és a dir, les víctimes de la FAI, era gent que tot just tenia quatre sacs d'ametlles, vaig deduir que allò era la misèria contra la pobresa. A més, en algun lloc vaig fer constar que la història era molt curiosa: a la Fatarella maten 35 persones en una nit, i ningú ho sap. A Casas Viejas van ser 7 o 8 morts, i ha generat una enorme bibliografia internacional. I aquí en maten 35, i només ho sé jo. En el lli-

La immigració anterior, la dels anys 1920, jo la coneixia de servir-los el *carajillo* a la taverna. Jo hi tenia un tracte diari, quan encara se'ls deia *els castellans*, perquè això de xarnego era insultant, però nosaltres dèiem: «Ha vingut un castellà...» 9

bre m'hi vaig posar molt entremig, a la introducció fins i tot, explicant que un cosí de la meva mare és *faiero*, que els germans de la meva mare estan a punt de ser afusellats pels *faieros*, que el meu pare amaga un capellà, que el cosí del meu pare és capellà amagat, i que el germà del meu pare és de les Patrulles de Control i no el vol amagar. Aquí, qui és el que no està embolicat? Tot és molt complicat! I vaig estar molt content de fer el llibre, sí. És molt personal. Són els meus estius de petit, en què jugava cada dia amb els cascs i les baionetes d'exèrcits diferents, i que jugava amb pólvora: obria una bala, n'escampava la pólvora fent un dibuix a terra i l'encenia...

No tenim temps de parlar d'un tema que a vostè sempre l'ha preocupat, com és el de la immigració a Catalunya, i sobre el qual també ha escrit. Bé, ja ho he esmentat quan parlàvem del PSUC i de la mili, i és que m'adono que aquí hi ha una gran immigració que

no és l'anterior, assimilada, i que per tant tindrem un problema de què en fem, amb tot això... Això ho veig quan vaig anar a la mili, i m'entretenia comptant els soldats, els que eren d'un lloc i els que eren d'un altre, i l'any 1962 ja dic que aquí tenim un problema que potser ens en sortirem, millor o pitjor, però que tindrem un greu problema de país. La immigració anterior, la dels anys 1920, jo la coneixia de servir-los el *carajillo* a la taverna! Jo hi tenia un tracte diari, quan encara se'ls deia *els castellans*, perquè això de xarnego era insultant, però nosaltres dèiem: «Ha vingut un castellà...» Per tant, la immigració sempre ha estat un tema per a mi.

I, molt breument, com veu la situació actual en aquest aspecte? Ho veig variadíssim. A vegades, en pla de broma, dic que Catalunya serà un país original perquè hi podrem estudiar totes les variants de totes les coses, perquè hi haurà tot el que vulguis: hi haurà el català que és com aquests de Ciutadans, i al costat hi haurà un argentí que serà més catalanista que el Prat de la Riba... Hi haurà molta variació. Però jo també crec que arribarà un moment que la immigració s'estabilitzarà, almenys durant una època, i que amb aquesta estabilització es produirà un efecte d'integració molt més alt que ara. Amb totes les variables i contrastos que vulguis, que seran molt grossos.

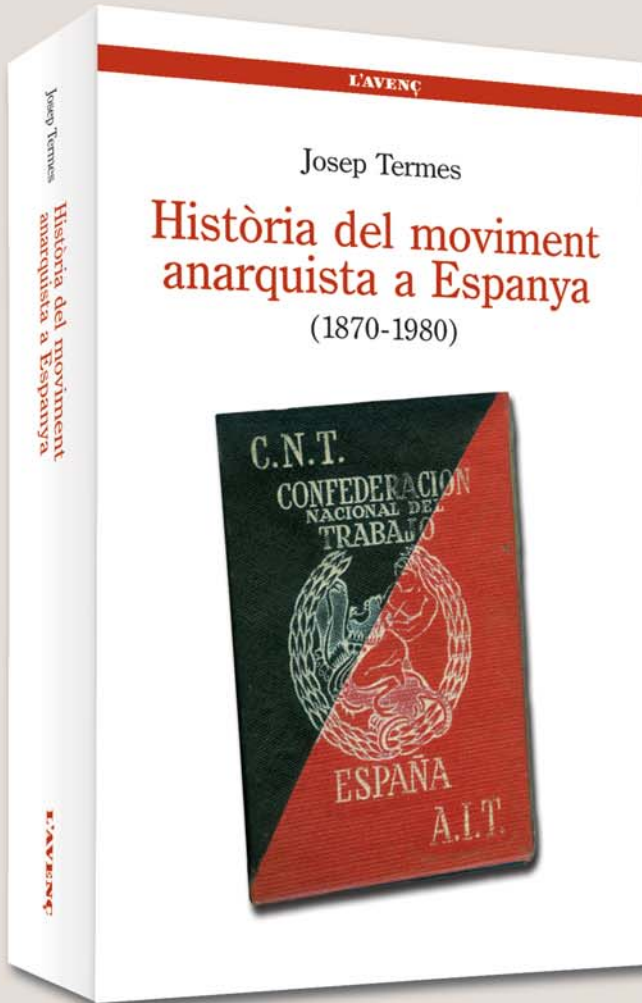
Aquest juliol farà 75 anys de l'inici de la guerra civil, i vostè també en farà 75. Com veu la vida? La vida és molt variada: mira, allà a la mili jo era l'únic soldat que tenia estudis, i per tant em van posar a l'arxiu a arreglar papers, a la cooperativa a fer les sumes... I hi va haver també una època que em van posar a fer classes, i vaig fer classes al fill, que era molt ruc, del coronel de la Seu d'Urgell. El pare, de tant en tant, em feia avisar a la companyia i se m'emportava a pescar, perquè era una persona amb qui s'hi podia parlar. Mentre ell pescava truites i barbs al Segre, jo m'estava assegut tranquil·lament a terra, fumant, sense cap disciplina, i fèiem tertúlia. I em parlava de la guerra. Me'n va dir dues, de molt bones. La primera: «Los catalanes sois la leche. No conseguí ver a ninguno pegando un tiro. Llegaban, y les destinaban a cocina, a telégrafos; no sabían idiomas y a los dos días ya eran traductores de francés, ¡pero no pegaban ni un tiro!»

I l'altra: ell era navarrès, i arran de la llei Azaña, uns quants oficials navarresos van plegar, perquè no volien servir la República i es van retirar. Però quan va començar la guerra, es van tornar a apuntar a l'exèrcit franquista. Llavors, els oficials navarresos es van reunir i van decidir que, com que allò era una guerra civil, es negaven a ascendir per mèrits de guerra, perquè en una guerra civil no hi ha mèrits de guerra. I me'n va dir els noms, que llàstima que no recordo, un d'ells no sé si va ser capità general de Catalunya. I un cop acabada la guerra, es troba que tots li havien passat al davant en l'escalafó! Era una bona persona, amb qui parlàvem bastant oxigenadament del desastre que la guerra va ser per a tots. ■

Josep Termes

Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)

NOVETAT

L'Avenç Història
Pàgines: 696
PVP: 35 €

La història del moviment llibertari a Espanya abraça un llarg període de més de cent anys, des del naixement a Barcelona, el 1870, de l'Associació Internacional de Treballadors fins a la desfeta de l'URSS i del comunisme l'últim decenni del segle XX. És una etapa històrica en què es produeix l'inici de la industrialització a Espanya i que viu una alterada vida política, amb la Revolució Democràtica de 1868, passant per monarquies, repúbliques, guerres civils i dictadures, fins a la restauració de la democràcia parlamentària. I que a Catalunya, bressol i caliu de l'anarquisme, conviu amb la Renaixença, el catalanisme polític i les dues restauracions de la Generalitat, la republicana, amb l'Estatut del 1932, i l'actual.

L'AVENC
www.lavenc.cat